

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗІВ КНЯЗІВ ПОТОЦЬКИХ ТА ГЕТЬМАНА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ЛІРИЦІ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Н. М. Урсані

В українській бароковій поезії II-ої половини XVII століття яскраво представлені образи Б. Хмельницького та князів Потоцьких Стефана та Миколая. Вони постають як ключові історичні постаті в національно-визвольній війні 1648–1654 рр. та уособлюють протистояння української та польської сторін. В. Кречотень відзначає, що ці тексти були створені в період суспільного піднесення, викликаного всенародною боротьбою, а тому близькі за змістом, мовою, стилем до народних пісень і дум, що їх важко відмежувати від тогочасного фольклору»[2, с. 18]. В. Шевчук у вступній статті «Герої у поетичному дієписі народу» до хрестоматії «Марсове поле» відзначив, що книжна гілка поезії відбивала найбільше воєнно-політичні катаклізми доби, зокрема антипольську визвольну війну та оборону[1, с. 16]. Така поезія приділяла немало уваги формуванню національної свідомості через підкреслення патріотичних мотивів. Цілком слушно дослідники звертають увагу на те, що образ Богдана Хмельницького, як правило, возвеличується в контексті переможних битв, а образ Стефана Потоцького змальовано під час невдалих військових змагань. Автори поетичних творів, очевидно, наслідують і традицію барокових літописців, порівнюючи діяльність інших гетьманів із Б. Хмельницьким, при цьому ідеалізуючи останнього. У таких творах на перший план виступає питання віри, а саме конфлікти між католиками та православними, до яких додається майновий конфлікт та тема поневолення українців. При цьому татари виступають союзниками козакам. Із пієтетом згадується Б. Хмельницький у його боротьбі проти Стефана Потоцького у поезіях: «Висипався хміль із міха...», «Пісня про Михайла Потоцького і козацькі перемоги», «На битву під Корсунем», «Думі козацькій о війні з ляхами над рікою Стирем».

У II-ій половині XVII століття з'являються й поезії, в яких по-новому трактується персоніфікований образ Польщі-матері, яка вболіває і жалкує за злодіянню, які вчинили її діти. У таких творах постає конфлікт між Польщею та Росією, зокрема у творах «Глаголет Польща», «О гордых і гнівливих ляхах», «О велицей Росії і о сопротивії с ляхами і о граде Києві». Таким чином, можна стверджувати, що інтерес до явища Хмельниччини набув художнього переосмислення у поезії Бароко. Митці ставили собі за завдання описати не лише військові події, але й подавали історичну оцінку діяльності видатного гетьмана Б. Хмельницького та С. Потоцького. На противагу творчості польських письменників, які негативно, або із насмішкою описували його життєвий шлях, українські митці часто зосереджують увагу на панегіричних мотивах.

Образ Стефана Потоцького можна трактувати як узагальнений образ ворога, який «брав хутори», «побірки прокляті»[2, с. 278]. Миколай Потоцький мстить за смерть свого сина Стефана, руйнуючи Корсунь. Варто відзначити, що у поезіях українського Бароко образи князів Потоцьких подаються в суто народному ключі, адже при зображенні противників використовуються сатиричні прийоми: зневажливі епітети, зменшувальні й прозивні імена («гетьманчику-небоже», «Степанку-сараче», «куркоїди»). Негативна характеристика ляхів та їхнього гетьмана передається і через змалювання страху як домінантної риси у ворога. У творах акцентується увага не на хоробрості та звитязстві, а на мотиві втечі: «волили утікати», «не утікай же, ляху», «юж утікають з валів» тощо.

Оцінка руйнівної діяльності Потоцького звучить і в характеристиці його розбійницьких дій: «Глянь, обернися, стань, задивися, котрий воюєш, / Луком,

стрілами, порохом, кулями і мечем шимуеш» [2, с. 278]. Потоцький та поляки також стають здобиччю для татар. Але в контексті зазначених подій перебування польських юнаків у ординських таборах зображуються як заслужене покарання за злочинні військові дії із козаками.

Характеристика Потоцького подається і через дію, спрямовану на воїнів: «Он глянув, як звір, внет крикнув, як лев, на жовнірській слова / Острая, як міч, а груба, як піч, біла тамтая мова» [5, с. 278]. В українській бароковій поезії подається негативна характеристика польських керманичів, автори вдаються до грубих порівнянь, натуралістичних картин тощо. Зокрема, у творі подано опис жорстокої боротьби війська Хмельницького та ординців проти Потоцького, що сприяє формуванню відчуття напруження та трагічності. Адже і гетьман Потоцький «на войну встає», «штурм готує», «запорожцьовнатягає», «жовнірську силу утрачає», «іде до татарської неволі» [2, с. 278].

Гетьман Богдан Хмельницький зазвичай постає славним лицарем, утіленням особистих та громадських чеснот, «батьком вольності» (саме так він сприймався у простих козацьких колах). Така візія лицарського чину засновується на старовинному сарматському ідеалі свободи – «золотій вольності» та на ідеї Божого промислу: Богдан Хмельницький із Божою допомогою звільняє землю від неволі. У громадянській ліриці Бароко, як правило, негативно оцінюється діяльність польської шляхти, Б. Хмельницького ж характеризують, як мудрого гетьмана, доброго молодця, чигиринського мудрого запорожця, полководця, за яким стоїть мудре військо.

Не змінилося ставлення до гетьмана і після смерті. Для митців Бароко це «незламний», «могутній володар», «мужній і незламний герой», щедрий душею, вождь. ясновидець. «герой, отчизні дарований Богом» [2, с. 282]. У надгробній «Епітафії Богдану Хмельницькому» гетьмана називають «дивом століття», «героєм із героїв». Рятівник Вітчизни асоціюється із пташкою Фенікс, він зберіг славу, гордість і честь та воскрес до Божого суду. А у «Похвалі віршами Хмельницькому од народу малоросійського» невідомий автор жалкує епітетів щодо гетьмана: «зібраний воїн в Росії», «непобіжденний». Смерть Б. Хмельницького подається в контексті символів епохи Бароко: «Славу його понесуть даже по вселенной, / І Трацькустрану смертні нападаша страхи, / Єгдалуну їх Марса досязяху прахи» [2, с. 282]. Така схвальна оцінка гетьмана не змінює свого звучання і у творах створених по смерті цього видатного діяча. Образ Богдана Хмельницького характеризується своєрідною статичністю, закостенілістю, яка фіксується і у фольклорі, і у громадській ліриці, і у козацьких літописах. Античні образи, що з'являються у громадянській ліриці Бароко надають їй нового звучання. А образи князів Потоцьких осмислюються у суто фольклорному ключі: це – руйнівники, поневолювачі, які у скрутну мить життя втрачають героїзм і хоробрість. Отже, період національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького представляв особливий інтерес для тогочасних митців та послужив предметом художнього переосмислення у творчості.

Література

1. Марсове поле: Героїчна поезія на Україні Х – першої половини XVII століття / Упоряд., вступ, стаття та прим. Валерія Шевчука. Кн. I. – К.: Молодь, 1988. – 280с.
2. Українська література XVII ст. / Упор. приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; Ред. тому О. В. Мишанич – К.: Наукова думка, 1987. – 605 с.
3. Ушкалов Л. Есеї про українське Бароко / Л. Ушкалов. – К. : Факт-Наш час, 2006.– 284 с.
4. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст./ Українська поезія середини XVII ст. / Упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – С. 5–23.